

УДК 343: 349,6 (477)

Khar I.

THEORETICAL AND APPLIED PROBLEMS OF THE COMMITTER OF A CRIME IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL PROTECTION

I.O. Xарь

*кандидат юридичних наук, доцент,
заступник завідувача кафедри
цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»*

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ В СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Постановка проблеми. Питання теоретичних та прикладних проблем суб'єкта злочину в сфері охорони навколишнього природного середовища важливі як для теорії кримінального права, так і для практики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам суб'єкта злочину в сфері охорони навколишнього природного середовища певною мірою приділялась увага такими вченими як: Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, П. А. Воробей, С. Б. Гавриш, В. А. Глушков, В. К. Грищук, О. М. Костенко, О. М. Литвак, С. Я. Лихова, В. А. Мисливий, А. А. Музика, В. Л. Мунтян, Є. Л. Стрельцов, М. І. Панов, В. Я. Тацій, В. О. Туляков, В. П. Тихий, П. Л. Фріс, С. С. Яценко та інші. Але багато питань, які піднімаються в даній статті, юристами не вивчалися, а деякі – розроблені недостатньо. Так, поза увагою науковців залишилися недостатньо вивченим суб'єкти відносин (або їх учасники) в сфері охорони навколишнього природного середовища.

Мета статті полягає у висвітленні нових підходів щодо розуміння суб'єкта злочинів в сфері охорони навколишнього природного середовища.

Основні результати дослідження. Проблема суб'єкта злочину в сфері охорони навколишнього природного середовища, отримала певну теоретичну розробку в юридичній літературі [1, с.137-147; 2, с.23-28; 3, с.1-59; 4, с.1-53; 5, с.1-15; 6, с.1-189; 7, с.10-318 та ін.]. Суб'єктом кримінальне право визнає фізичну, осудну особу, яка досягла до моменту вчинення злочину віку, з якого може настати кримінальна відповідальність [8, с.159; 9, с.142-157]. Відсутність будь-якої з цих ознак виключає склад злочинного діяння і застосування покарання. Ці вимоги стосуються також і злочину в сфері охорони навколишнього природного середовища. Така значимість суб'єкта в досліджуваній сфері потребує значної уваги до його аналізу і, зокрема, до класифікації суб'єктів. У юридич-

ній літературі існують різні погляди на класифікацію суб'єктів злочину. Одні автори стверджують, що ними можуть бути як приватні, так і службові особи [10, с.522; 11, с.272; 12, с.24-25; 13, с.23-24]. Другі вважають, що суб'єктами злочинів можуть бути будь-які особи [14, с.7-10]. Існує думка, що суб'єктом злочину можуть бути як громадяни, так і службові особи [15, с.42]. В теорії кримінального права суб'єкти злочинів також класифікуються на загальний і спеціальний [16, с.40-47]. Така суперечлива класифікація суб'єктів злочину, їх тлумачення в науці кримінального права та судовій практиці не може надати допомоги правоохоронним органам. Для вирішення цієї проблеми, перш за все звернемося до термінології, що використовується авторами для позначення суб'єкта. Так, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, А.А. Піонтковський, В.А. Широков, Г.Вольфман, Б.Леонтьев та ін. при визначенні суб'єкта злочину в сфері охорони навколишнього природного середовища, використовують термін «приватна особа». Слід зауважити, що поняття «приватна особа» не зовсім точно відображає той зміст, який намагаються вкласти у нього зазначені автори. Перед тим, як з'ясувати зміст цього поняття, слід зазначити, що в кримінальному праві термін «приватна особа» до цього часу не має чіткого визначення. Ним автори існуючих підручників з кримінального права, курсів кримінального права, монографічної літератури, навчальних посібників і статей називають суб'єктів злочинів у сфері навколишнього природного середовища, не розмежовуючи таких понять, як «службова особа» та «приватна особа». Разом з тим, визначення ознак приватної особи має не тільки теоретичне, але й істотне практичне значення. Щоб отримати більш або менш вичерпну відповідь на це питання, необхідно з'ясувати зміст терміна «приватна особа». Згідно зі «Словарем русского языка» С. І. Ожегова слово «частый, -ое» означає «являющийся отдельной частью чего-либо, не общий, не типичный. Личный, не общественный, не государственный» [17, с.806]. Близьке за значенням, хоча і більш обмежене тлумачення терміна «приватний» дає «Толковый словарь русского языка» В. Даля: «относящийся к части, общему, исключение» [18, с.583]. Існуючі тлумачення терміна «приватна» не дають змоги визначити ознаки приватної особи. Для цієї мети необхідно скористатись тими положеннями, які є у кримінальному законодавстві (ст.364 КК України), а саме: ознаками службової особи, а також ознаками неслужбової особи, що даються в юридичній літературі. Порівнюючи зазначені ознаки і правові наслідки, що є на практиці, які стосуються як службових осіб, так і неслужбових, використовуючи для пояснення тлумачення терміна «приватна», що дається у словниках, спробуємо визначити ознаки суб'єкта приватної особи як суб'єкта злочину в сфері охорони навколишнього природного середовища. Найбільш прийнятими, на мій погляд, є визначення і обґрунтування ознак суб'єкта злочину через діяльність і функції суб'єкта, тобто дослідження цього питання в динаміці. Що ж стосується службових осіб, які дають вказівку на вчинення злочину, то до таких : 1) у статтях 364, 368, 368-2, 369 цього Кодексу слід віднести осіб, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядуван-

ня, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Для цілей статей 364, 368, 368², 369 цього Кодексу до державних та комунальних підприємств прирівнюються юридичні особи, у статутному фонді яких відповідно державна чи комунальна частка перевищує 50 відсотків або становить величину, що забезпечує державі чи територіальній громаді право вирішального впливу на господарську діяльність такого підприємства; 2) відносять посадових осіб іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), а також іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів [19]. Суть першої функції, зазначеної в законі, полягає в безпосередньому управлінні людьми, виробничими або технологічними процесами [20, с.30-31; 21, с.230; 22, с.52; 23, с.91]. Суть іншої – в колі обов'язків, пов'язаних із розпорядженням і управлінням державним, колективним або приватним майном, засобами виробництва тощо [23, с.99-100; 24, с.18-125]. Крім того такі особи виконують функції за спеціальним повноваженням тощо.

У частини суб'єктів функції службової особи відсутні. Неможливо дати всебічне і об'єктивне визначення суб'єкта (в частині, що стосується неслужбової особи) без розкриття змісту виробничих і професійних функцій, які суб'єкт виконує під час вчинення злочину. Ними є: 1) виробничі функції, в процесі яких відбувається процес виробництва; 2) професійні функції – відносно-постійний вид трудової діяльності, яка передбачає певну сукупність теоретичних знань, практичного досвіду і трудових навичок [25, с.43-47; 26, с.62-63]. Крім того, слід мати на увазі, що коло обов'язків працівника регламентується трудовим договором, контрактом, посадовою інструкцією, статутом або іншими документами [25, с.43; 26, с.63], розгляд змісту яких не є предметом цього дослідження. Але зазначимо, що в кожному конкретному випадку правоохоронні органи та суд повинні встановлювати, які обов'язки виконує працівник для того, щоб не допустити ототожнення функцій виробничо-професійного характеру і функцій службової особи, а також відсутність як перших, так і других, коли мова йде про діяння, вчинені приватною особою. Як зазначалося вище, розгляд динаміки становища службової і неслужбової особи, а також правових наслідків їх діянь, дасть змогу здійснити аналіз приватної особи як

можливого суб'єкта злочину. Приватна особа, як показує вивчення кримінальних справ, вчиняє злочин у відриві від вищезгаданих функцій, тобто не у зв'язку з роботою, що виконувалась, і зі службовими повноваженнями чи професійними функціями, та не знаходиться з певною сферою у трудових, цивільно-правових і службових відносинах. Варто зазначити, що поняття «приватна особа» і «службова особа» мають різне змістове навантаження. Оскільки це так, то їх не можна порівнювати і протиставляти. Методологічно правильно розглядати конкретні системи в конкретних умовах (тобто в системі певних суспільних відносин), як це вище ми спробували зробити. Службову особу не можна протиставити приватній, тому що ці два поняття не вичерпують об'єму понять суб'єкта злочину. При поділі певного поняття (в даному випадку поняття «суб'єкт злочину») сума об'ємів понять – ділителів (службова, неслужбова і приватна особа) повинна дорівнювати об'єму ділимого поняття. Якщо виключити поняття ділителів (неслужбова і приватна особа), то сума їх об'ємів буде меншою об'єму поняття «суб'єкт злочину», що є порушенням основного правила поділу понять у формальній логіці.

Дещо іншою термінологією користуються при визначенні суб'єкта складу злочину В. Пакутін, П. Повеліцина. Так, для позначення можливих суб'єктів конкретного злочину вони використовують поняття «громадяни», не виключаючи його із кола суб'єктів і службових осіб. Використання терміна «громадяни» в поєднанні зі службовими особами як складовими суб'єкта злочину неправомірно. Таке поєднання можливих суб'єктів окремого злочину призводить до відомої логічної помилки, тобто невідповідності членів поділу і їх перетину. Адже очевидно, що службові особи також є громадянами. Крім того, при такому співвідношенні вбачається і друга логічна помилка – неповнота ділення. Зазначені автори, використовуючи поняття «громадяни», не включають до нього, як можливих суб'єктів злочину, осіб без громадянства, іноземних громадян, неслужбових і приватних осіб.

Цікавий підхід до визначення суб'єкта окремого злочину робить А. Писарев. Для його позначення він використовує поняття «будь-які особи». Таке позначення суб'єкта надто загальне порівняно з перерахованими і не має достатнього ступеня конкретизації. Поділ суб'єктів на загальний і спеціальний, як зазначає С. Б. Гавриш, для складів злочинів проти навколишнього природного середовища дійсно недостатній, бо не відображає соціального правового статусу суб'єкта [27, с.484].

Необхідно лише уточнити, що вищезазначений підхід лише в загальних рисах відображає соціальний і правовий статус суб'єкта злочину в зазначеній сфері.

Таким чином, маючи загальнотеоретичні підходи щодо суб'єкта злочинів, і зокрема складів злочинів проти навколишнього природного середовища, проведемо дослідження суб'єкта злочинів у вказаній сфері і їх позначення (відображення) у КК України 2001 р. Аналіз засвідчив різний підхід законодавця до описання суб'єктів цих злочинів. Так, у ст. ст. 236 (за винятком ст.237, де зазначена особа, на яку покладений такий обов'язок, та ч.1 ст.238, де називається службова особа, а в ч.2 цієї ж статі таку особу розуміють), 239, 239-1,

239-2, 240, 241, 242, 243 (за винятком ч. 3 цієї статті, де зазначені такі особи, як спеціально відповідальні за те особи морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі), 244 (за винятком ч. 2 цієї статті, де зазначені іноземці), 245, 246, 247, 248 (за винятком ч. 2 цієї статті, де називаються такі ознаки, як службова особа з використанням службового становища, або особа раніше судима за злочин, передбачений цією статтею), 249 (за винятком такої ознаки, яка зазначена в ч.2 цієї статті, як особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею), 250, 251, 252 (за винятком ст.253, де зазначена службова чи спеціально уповноважена особа), 254 КК України, суб'єкт злочину не називається.

Таке ставлення законодавця до цих проблем у кримінально-правовій літературі оцінюється по-різному. Так, одні автори стверджують, що в більшості випадків законодавець спеціально не називає суб'єкта (це дає можливість практично притягти до відповідальності осіб, що мають різний правовий статус), а інші зазначають, що законодавець спеціально називає суб'єкта. Інші просто указують, що в більшості складів злочинів проти навколишнього природного середовища, суб'єкт не вказаний, але деякі злочини вказаної категорії можуть бути вчинені тільки спеціальними суб'єктами.

С. Б. Гавриш та інші автори лише констатують наслідки діяльності законодавця в зазначеній сфері. Все ж таки більш цінною для законотворчої, правозастосовчої та наукової діяльності є не констатація наслідків діяльності законодавця, а причина, що змусила його так описувати суб'єкт досліджуваних злочинів (ця проблема також стосується й інших складів злочинів).

Проведений мною аналіз КК України 2001 р. показує, що підходи законодавця до проблеми складів злочинів проти навколишнього природного середовища, аргументуються такими чинниками: 1) відсутність у осіб, що залучались до підготовки законопроектів, достатнього досвіду такої роботи; 2) відсутність професіоналізму у парламентарів; 3) використання «доцільного» з точки зору законодавчої техніки того чи іншого складу злочину проти навколишнього природного середовища; 4) поспішність прийняття законодавцем кримінально-правових норм, що стосуються навколишнього природного середовища, без ґрунтовної наукової бази; 5) нечітке бачення меж дії тих чи інших кримінально-правових приписів, що стосуються охорони конкретних об'єктів природи.

Розглянемо існуючі точки зору щодо суб'єкта складів злочинів проти навколишнього природного середовища. Так, 1) у переважній більшості випадків такими суб'єктами можуть бути особи, які досягли 16-річного віку, за злочини, передбачені статтями 236, 238, 239, 239-1, 239-2, 240, 241, 242, 245, 246, 248, 249, 250, 251, 252, 254 КК України, а за злочини, передбачені ст. ст. 244, 253 – з 18-річного віку [28, с. 407-452; 29, с. 521-554; 30, с. 554-579]; 2) будь-яка фізична особа, 16-річного віку, а також спеціальний суб'єкт [31, с. 47; 32, с. 50; 33, с. 629-674]; 3) пропонується розділити суб'єктів досліджуваних злочинів залежно від того, чи вони обумовлені виробничою діяльністю (службові і неслужбові особи), чи вони інші (службові і приватні особи) [34, с.21]; 4) до суб'єктів цих злочинів пропонують віднести як будь-яку приватну, так і служ-

бову особу [35, с.46-47; 36, с.26-69]; 5) суб'єктами цих злочинів можуть бути тільки службові особи, які відповідають за дотримання певних правил [37, с.1-64]. Існує думка, що суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що досягла 16-ти (а іноді 18-ти років) приватна, спеціально зобов'язана і службовою особа [38, с.528].

Аналіз представлених вище точок зору щодо визначення суб'єкта злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, показує, що вони мають істотне значення для розвитку науки кримінального права. Зокрема, це стосується таких положень: 1) як залежність таких суб'єктів від виробничої діяльності; 2) відповідальність за такі злочини службових осіб, які мають обов'язок слідкувати за дотриманням певних правил; 3) як спеціально зобов'язана особа. Незважаючи на те, що ці положення є певним кроком у дослідженні суб'єкта складів злочинів проти навколишнього природного середовища, але, як мені здається, вони лише підтверджують перелік суб'єктів, запропонований нами: службова, неслужбова або приватна особа (громадянин нашої країни, іноземний громадянин, особа без громадянства або та, що має подвійне громадянство). Винятком є лише те, що вони виривають з положення службових і неслужбових осіб лише одну або дві функції та їх ідеалізують.

Виходячи з переліку суб'єктів складів злочинів проти навколишнього природного середовища, приступимо до їх безпосереднього дослідження. Передусім слід звернутися до зазначених діянь, суб'єктом яких можуть бути службові особи (на які є пряма вказівка в складах злочинів проти навколишнього природного середовища). Зокрема, в чинному кримінальному законодавстві до них відносяться: 1) приховування або умисне перекручення службовою особою відомостей про екологічний, в тому числі радіаційний, стан... (ст.238 КК); 2) порушення правил полювання, якщо вони вчинені службовою особою з використанням службового становища (ч.2 ст.248 КК); 3) розробка і здача проектів, іншої аналогічної документації замовнику службовою особою без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля (ст.253 КК); 4) неповідомлення спеціально відповідальними за те особами морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі інформації ... (ч.3 ст.243 КК). Аналіз цих злочинних діянь показує, що їх суб'єкт і його статус (правове положення) прямо визначені в кримінальному законі. Про це свідчить дослідження справ за 2001 – 2015 рр., де засвідчено, що ці діяння вчинили службові особи, а їх правове положення відповідало ознакам, передбаченим ст.364 КК України 2001 р. (зі змінами і доповненнями).

Проте констатація того факту, що суб'єктами цієї групи складів злочинів є службові особи, не дає працівникам правоохоронних органів та й іншим юристам повного уявлення про нього. З метою поглибленого дослідження звернемось до цих суб'єктів, зокрема, до складів злочинів, передбачених ч. 3 ст.243, ст.238 КК України. Так, стосовно ч.3 ст.243 КК одні автори до нього відносять капітана, бо на нього покладається обов'язок якомога раніше повідомити про скид [35, с.47; 37, с.27]; другі засвідчують, що суб'єктами цього складу злочину могли бути лише відповідальні за сповіщення відомостей про скид службові особи українських та іноземних морських і повітряних суден, інших

плавзасобів, платформ і конструкцій (на морському судні – це капітан) [34, с.23; 39, с.82-84]; треті схильні до того, що суб'єктом цього складу злочину могли бути службові особи суден та інших плавучих засобів, платформ чи штучно споруджених конструкцій у морі або члени екіпажу повітряних суден, на яких покладено обов'язок повідомляти адміністрації портів або організації, що видають відповідними дозволами [31, с.72]; четверті стверджують, що суб'єктами цих складів злочинів є як капітан, так і інші службові особи суден та інших плавзасобів, повітряних суден, платформ або інших споруджених у морі конструкцій [40, с.295].

Аналіз точок зору В.А. Широкова, А. Коробеева, П.Ф. Повеліциної, Е.М. Жевлакова, В.Я. Тація та ін. з приводу цього суб'єкта злочину засвідчив наявність певних недоліків. Ці негативні положення стосуються таких моментів: 1) одні автори надто обмежують коло службових осіб, що можуть бути суб'єктами досліджуваного складу злочину (наприклад, капітанами суден); 2) другі – навпаки: дуже (необгрунтовано) розширюють можливих суб'єктів цього діяння (наприклад, називають виконавцями членів екіпажу повітряного судна або інших осіб суден, платформ). В установленні кола службових осіб, що могли бути суб'єктами злочину, передбаченого ч. 3 ст. 243 КК 2001 р., мені допомогло звернення до конвенцій, що в тій чи іншій мірі стосується питань забруднення моря [41, с.21-36; 42, с.42-48; 43, с.62-67; 44, с.77-177 та ін.]. На підставі цих міжнародно-правових документів можна констатувати, що на судах і інших плавучих засобах такими суб'єктами можуть бути капітан або особа командного складу, що відповідає за цю операцію (скид). Для повітряних суден такими виконавцями є командир екіпажу. Щодо стаціонарно встановлених платформ чи інших штучно споруджених у морі конструкцій, то відповідальними за скид або повідомлення про скид є службові особи. Разом з тим немає достатніх підстав для твердження С. Б. Гавриша, що поведінку спеціально зобов'язаної особи в системі «людина-машина», яка призвела до забруднення моря, необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів [27 с.497]. Це не відповідає ч.3 ст.243 КК 2001 р, а також судовій практиці щодо справ досліджуваної категорії, але лише з внесенням певних коректив. Так, дії виконавця злочину, передбаченого ч. 3 ст.243 КК України, якщо вони супроводжувалися або зловживанням владою, або службовим становищем, що заподіяло істотну шкоду або спричинило тяжкі наслідки, необхідно кваліфікувати за сукупністю складів злочинів, передбачених ч.3 ст.243 КК і ст.364 КК (відповідно за ч. 1 або 2 цієї статті). В тому ж випадку, коли поряд зі злочином, передбаченим ч.3 ст.243 КК, відбулося перевищення влади або службових повноважень, дії такої особи необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч.3 ст.243 КК і за ст. 365 КК (відповідно за ч. 1 і 3 цієї статті). За вчинення незаконного полювання службовою особою з використанням свого службового становища (ч.2 ст.248 КК) слід кваліфікувати дії службових осіб органів виконавчої влади у сфері мисливського господарства та полювання, у галузі охорони навколишнього природного середовища, користувачів мисливських угідь, а також дії службових осіб правоохоронних органів, законодавчої влади, які використали для вчинення злочину своє службове становище. В той же час не можна пого-

дитися з думкою В. А. Клименка, що полювання вчинене суддею слід кваліфікувати за ознакою полювання «службовою особою» [30, с.561]. Це суперечить положенням ст.364 КК, адже в цьому випадку суддя виступає приватною особою. Суб'єктом злочину, передбаченого ст.253 КК може бути службова особа (див. ст.364 КК України) і спеціально уповноважена особа. Ці положення щодо кваліфікації стосуються і ст. 367 КК України. Моя аргументація підтверджується дослідженням судової практики за 2001 – 2015 рр.

Потребує певного дослідження суб'єкт складу злочину, передбаченого ст.238 КК 2001 року. Це питання не дістало висвітлення в кримінально-правовій літературі, тому що екологічна гласність і сьогодні ігнорується державою і громадськістю, а є лише вимушеним заходом для заспокоєння громадської думки після чорнобильської катастрофи та чернівецької біди з дітьми. З метою уточнення суб'єкта складу злочину, передбаченого ст. 238 КК України, слід звернутися до існуючих публікацій. Так, Т.Слінько пов'язує його з особами (органами), що здійснюють державний контроль за екологічною, в тому числі і радіаційною обстановкою, а також раціональним використанням природних ресурсів [45, с.25]. В.І. Антипов вважає, що це може бути службова особа, на яку покладений обов'язок збирання, узагальнення та (або) подання відповідних відомостей (це можуть бути представники адміністрації уранових об'єктів, службові особи обласних центрів із гідрометеорології, установ МОЗ тощо [29, с.530]. О. О. Дудоров стверджує, що це службова особа, на яку покладено правовий обов'язок збирати та (або) подавати відповідні відомості (зокрема, працівники підрозділів МЕРП, службові особи органів, установ і закладів державної санітарно-епідеміологічної служби, обласних центрів гідрометеорології, уранових об'єктів, службові особи центральних та місцевих органів виконавчої влади, виконавчих органів рад, службові особи суб'єктів господарської діяльності, які зобов'язані надавати населенню, іншим органам влади або засобам масової інформації відповідну інформацію) [33, с.636]. З пояснення не зрозуміло: юридична чи фізична особа є суб'єктом цього злочину, вже не кажучи про конкретизацію суб'єкта. Не вносить ясність і думка С. Б. Гавриша, який називає суб'єктом досліджуваного складу злочину тільки службову особу [38, с.492]. В. І. Антипов, називає суб'єктом цього складу злочину службову особу, на яку покладений обов'язок збирання, узагальнення та подання відповідних відомостей, що тако ж не сприяє розумінню [29, с.742]. Залишається з'ясувати, на кого ж такі обов'язки покладені. Крім того, зі ст. 238 КК не впливає відповідальність за збирання та узагальнення відповідних відомостей. Дещо доповнюють перелік суб'єктів цього злочину М. І. Хавронюк і О. О. Дудоров. Але і їх перелік неповний.

Таким чином, можна констатувати той факт, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 238 КК України 2001 р., може бути службова особа, відповідальна, на якій лежить обов'язок надавати достовірну інформацію щодо екологічної обстановки чи захворюваності населення щодо об'єктів, визначених відповідною статтею КК України. Таким чином, деталізація службової особи як суб'єкта досліджуваного злочину можлива. Але чи вносить запропонована авторами деталізація щось нове в теорію класифікації суб'єктів або в практику

застосування таких норм? Варто зауважити, що це правило щодо залежності суб'єкта від виробничої діяльності або від покладених обов'язків за дотриманням правил, не звільняє суб'єктів злочинів проти навколишнього природного середовища від загальних правил дотримання (обов'язку) приписів кримінального закону.

Діяння інших осіб (крім тих, що зазначені у ст. ст. 238, 243, ч. 2 ст. 248 та ст. 253 КК України 2001 р.), які брали участь у вчиненні злочинів, передбачених вищезгаданими статтями, необхідно оцінювати відповідно до чинної судової практики і теорії кваліфікації зазначених діянь. Необхідно зазначити, що такі особи не можуть бути виконавцями цих злочинів. Це підтверджує і аналіз кримінальних справ цієї категорії (100 % вивчених справ показують, що виконавцем цих злочинів не є жодна особа, яка не була визначена як суб'єкт цих діянь). В той же час діяння приватних і неслужбових осіб, якщо вони знаходились у зговорі з виконавцями цих злочинів, необхідно оцінювати як співучасть (як організатор, підмовник, пособник залежно від їх ролі у злочині). Вивчення кримінальних справ щодо вищезазначених складів злочинів засвідчило, що діяння таких осіб кваліфіковано як співучасть (8 % випадків). Така ситуація вимагає роз'яснення Верховного суду України.

Більш складним є питання щодо кваліфікації діянь, які відносяться до досліджуваних складів злочинів, якщо вони були вчинені службовими особами, але не були зазначені в ст. 238 КК, ч. 3 ст. 243 КК, ч. 2 ст. 248, ст. 253 КК України 2001 року. Це питання вирішується у двох аспектах: 1) службова особа, яка використовувала своє службове становище (якщо вона могла впливати на вчинення такого діяння за своєю посадою), що не була вказана як суб'єкт злочину або при змові із службовою особою, що вказана в статтях 238, ч. 5 ст. 243, ч. 2 ст. 248, ст. 253 КК несе відповідальність за ст.ст. 364, 365 КК України; 2) діяння службової особи (яка згідно зі своїм службовим становищем не могла впливати на виконавця злочину), яка вступила у змову із службовою особою, яка вказана в цих статтях, то їх діяння необхідно кваліфікувати як співучасть.

Злочини у сфері охорони навколишнього природного середовища, суб'єктами яких можуть бути зазначені в диспозиціях статей особи, крім службових осіб (ст. 237, ч. 2 ст. 248, ст. 253 КК України 2001 р.). Проаналізуємо зазначених суб'єктів злочинів. Насамперед, дослідимо суб'єкта – особу, на яку покладено обов'язок щодо заходів з ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК). Щодо такого суб'єкта в юридичній літературі існують такі погляди: 1) це особа, на яку покладено обов'язок здійснювати дезактиваційні та інші відновлювальні заходи щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення [33, с. 634]; 2) суб'єктом злочину може бути службова особа, на яку покладений обов'язок прийняття заходів з ліквідації екологічного забруднення [46, с. 500]; 3) це спеціальний суб'єкт, на якого покладено обов'язок здійснювати дезактиваційні або інші відновлювальні заходи щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення (це службові особи, керівники і власники підприємств, установ і організацій усіх форм власності, на яких Законом України «Про охорону навколишнього природного

середовища» покладено обов'язок негайно приступати до ліквідації наслідків екологічного забруднення; службові особи центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, пов'язаних з техногенно-екологічною безпекою, захистом населення і територій, запобіганням і реагуванням на надзвичайні ситуації, на яких Кодексом цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI покладається обов'язок забезпечення і організації аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт; службові особи Державного комітету ядерного регулювання України, які здійснюють функції у відповідності із Законом України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку»; службові особи Міністерства екології та природних ресурсів, які здійснюють функції з координації такої діяльності у відповідності з Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища»; службові особи Міністерства надзвичайних ситуацій, військовослужбовці військ цивільної оборони; інші військовослужбовці, залучені в установленому законом порядку до участі в ліквідації або усуненні наслідків екологічного забруднення; члени аварійно-рятувальних служб і формувань, інші особи, зокрема працівники медичної чи санітарно-епідеміологічної служби тощо [47]; суб'єктом злочину може бути тільки така особа, на яку покладено обов'язок проведення на території, що зазнала забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням, дезактивацій-них чи інших відновлювальних заходів щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення [29, с. 527].

Уявляється, що перша і четверта точки зору хоча в принципі вірні, але вони надто загальні і не можуть бути використані правозастосовчими органами. Друга точка зору надто звужує суб'єкта злочину, передбаченого ст. 237 КК України (лише службовою особою), і також не спрямовує правозастосовчі органи на вірне застосування ст. 237 КК України. Найбільш сприйнятливою точкою зору є третя, але її треба доповнити словами, що це спеціальний суб'єкт (ним може бути службова і неслужбова особа), тому що на приватну особу обов'язки, зазначені ст. 237 КК, покласти неможливо. Невжиття заходів щодо ліквідації екологічного забруднення службовими особами через недбалість слід кваліфікувати за ст. 237 КК, оскільки цей склад злочину щодо складу злочину, передбаченого ст. 367 КК, є спеціальним, але це стосується лише щодо неналежного проведення таких робіт. Коли йдеться про зловживання службовими особами під час ліквідації наслідків забруднення, то їх дії слід кваліфікувати за ст. ст. 237 і 365 КК України. Щодо такого суб'єкта злочину, як особи, раніше судимі за злочин, передбачений ст. 248 КК (ч. 2 ст. 248 КК), труднощів як у теорії кримінального права, так і на практиці немає. Зрозуміло, що така кваліфікація можлива, коли судимість не буде знята або погашена в установленому законом порядку. Такий же підхід характерний для аналогічної ознаки, передбаченої ч. 2 ст. 249 КК України.

У юридичній літературі спеціально уповноважена особа, передбачена ст. 253 КК України визначається по-різному: 1) це може бути архітектор, керівник проектного бюро, відділу, інституту тощо; особа, якій доручено було здати проект; працівник органу містобудування та архітектури, який надає архітектурно-планувальне завдання; представник відповідного підприємства, устано-

ви чи організації, якого уповноважено надати технічні умови щодо інженерного забезпечення об'єкта архітектури; особа, яка виконує або керує розробкою робочої документації для будівництва [48 с. 21-22]; 2) це архітектори, інші особи, які беруть участь у підготовці і розробленні містобудівної документації, проектної документації для будівництва, реконструкції, реставрації, у капітальному ремонті будинків і споруд, благоустрої ландшафтних та садово-паркових об'єктів, у науково-дослідній і викладацькій роботі, замовники проектів та будівництва об'єктів архітектури, підрядники на виконання проектів і будівельних робіт, виробники будівельних матеріалів, виробів та конструкцій, власники і користувачі об'єктів архітектури, а також органи влади, що реалізують свої повноваження у сфері містобудування [49, с. 451]; 3) це службові особи, в обов'язки яких входить розробка, здача проектів, іншої аналогічної документації, введення (прийняття) в експлуатацію підприємств, споруд, об'єктів без систем захисту навколишнього природного середовища [28, с. 538]. Третя точка зору не дає відповіді щодо суб'єкта цього злочину як спеціально уповноваженої особи. Перша та друга точки зору є більш прийнятними, за винятком положень щодо суб'єкта, які призводять до ототожнення службової особи і спеціально уповноваженої особи. Для вирішення цієї проблеми потрібно звернутися до ст. 364 КК, яка дає визначення службової особи. Керуючись положеннями примітки цієї статті, необхідно виключити з першої і другої точок зору осіб, які мають функції службової особи. З першої точки зору необхідно виключити: керівник проектного бюро, відділу, інституту. З другої точки зору виключити «органи влади, що реалізують свої повноваження у сфері містобудування». Інші положення першої і другої точок зору не суперечать одна одній, а доповнюють положення суб'єкта цього злочину в частині спеціально уповноваженої особи.

На підставі дослідження визначаються злочини проти навколишнього природного середовища, суб'єктами яких можуть бути службові, неслужбові та приватні особи (ст.ст. 236, 239, 239-1, 239-2, 241, 242, ч. 1 і 2 ст. 243, ч. 1 ст. 244, 245, 246, 247, ч. 1 ст. 248 та ч. 2 ст. 248 КК (за винятком ознаки «службової особи»), ч. 1 і 2 ст. 249 КК, ст.ст. 250, 251, 252, 254 КК України 2001 року.

У юридичній літературі, на відміну від запропонованої мною класифікації суб'єктів злочинів, існують такі варіанти. Так, С. Б. Гавриш пропонує зазначену мною класифікацію назвати зі змішаним (невизначеним) суб'єктом, але при цьому перераховує складові цього поняття як будь-яку особу, зокрема приватну, службову й іншу спеціально зобов'язану особу [38, с. 463]. Не вдаючись у полеміку щодо протилежної класифікації, необхідно зазначити, що вона має право на існування, оскільки є своєрідною абстракцією для предмета дослідження, запропонованого автором (екологічної безпеки). Багато положень, які С. Б. Гавриш запропонував на основі цієї класифікації, могли б дістати законодавче закріплення. Разом з тим така класифікація не узгоджується з чинним кримінальним законодавством у зазначеній сфері. Це підтверджується тим, що автор до системи таких злочинів включив такі діяння, як жорстоке поводження з тваринами (ст. 2071), незаконне придбання, зберігання, використання, передача або руйнування радіоактивних матеріалів (ст. 2282),

порушення правил збереження, використання, обліку перевезення радіоактивних матеріалів [27, с. 466-477].

Тому користуючись запропонованою класифікацією, проведемо дослідження суб'єктів злочинів, передбачених ст.ст. 236, 239, 239-1, 239-2, 241, 242, ч. 1 і 2 ст. 243, ч. 1 ст. 244, 246, 247, ч. 1 ст. 248 та ч. 2 ст. 248 за ознаками «попередньою змовою групою осіб, або способом масового знищення звірів, птахів чи інших видів тваринного світу, або з використанням транспортних засобів», ч. 1 і 2 ст. 249, за винятком ознаки «особою раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею», ст. ст. 250, 251, 252, 254 КК України 2001 року.

Щодо кваліфікації зазначених нами складів злочинів за КК 2001 року, вчинених службовою особою, в кримінально-правовій літературі та судовій практиці існують розбіжності. Так, одні автори вважають, що перераховані злочини повинні кваліфікуватися за правилами сукупності злочинів: а саме, відповідальність настає за відповідний досліджуваний злочини і за злочин у сфері службової діяльності [50, с. 138-156; 51, с. 62; 29, с. 532-533; 46, с. 541]. Другі – коли це стосується службових осіб, які дають розпорядження для вчинення перерахованих вище діянь, то їх дії слід кваліфікувати за ст. ст. 364, 365 КК і за відповідною частиною ст. 27 КК та конкретними злочинами, що нами досліджуються (виняток – це вчинення злочинів, передбачених ст. ст. 239, 239-1, 239-2, 240, 241, 242, ч. 1, 2 ст. 243, 251 КК, якщо вони вчинені з необережності). Таке роз'яснення має бути в постанові Пленуму Верховного суду України. На жаль, вивчення кримінальних справ показує, що лише в 0,5 % вивчених кримінальних справ ці дії так само кваліфікувались. Треті – коли це стосується випадків, коли службові особи незаконно використовували державний чи громадський транспорт з метою вчинення злочинів, передбачених ст.ст. 246, 249 КК 2001 року, то такі дії службових осіб повинні кваліфікуватися за статтями, що передбачають відповідальність за порушення законодавства про охорону природи і зловживання владою чи службовим становищем, якщо цими діями заподіяно істотної шкоди. Це підтверджується 1 % вивчених кримінальних справ. Четверті – коли це стосується службових осіб, які укладають злочинні угоди з бракон'єрами, то в таких випадках їх дії повинні кваліфікуватися за ст.ст. 246, 249 і за ст. 264 КК 2001 року. Опитування суддів показує, що із 260 опитаних 90 % схильні до такої кваліфікації. П'яті – коли це стосується випадків, де службові особи укладають злочинну угоду на порубку лісу, вилов риби, незаконне полювання і за це отримують хабар, то їх діяння слід було кваліфікувати за ст. ст. 246, 248, 249 і за ст. 368 КК України. У 0,5 % вивчених нами кримінальних справ цієї категорії ці дії кваліфікувались саме так.

В окремих випадках, коли службові особи допустили внаслідок зловживання владою чи службовим становищем забруднення водних об'єктів або атмосферного повітря, то їх дії треба кваліфікувати за ст. ст. 241, 242 КК і за ст. 364 КК. Про це свідчить аналіз судової практики опитування 450 слідчих і суддів.

Щодо другої точки зору, автором якої є А.С. Никіфоров, необхідно зазначити, що вона непереконлива. Ми згодні з В.М. Кудрявцевим і С.Б. Гавришем, що позиція А.С. Никіфорова та ін. суперечить загальноприй-

нятій в доктрині і практиці кваліфікації дій, що одночасно посягають на різні об'єкти [51, с. 228; 27, с. 552]. Крім того, необхідно погодитись з А.С. Нікіфоровим про «поглинання» одного злочину іншим, виходячи з порівняльної їх тяжкості в тих випадках, коли відсутні наслідки, зазначені в службовому злочині, адже об'єктивна сторона цих злочинів (службового і екологічного) різна.

Важко погодитись з третьою точкою зору, яку пропонував О.Я. Светлов. В цьому питанні необхідно сприйняти позицію судової практики, де видно, що не всяке використання службового становища може утворити сукупність злочинів. Диспозиції ст. ст. 364, 365 КК України 2001 року оцінюють зазначені в них діяння як злочини тільки у випадку, коли завдана істотна шкода. В такому і лише в такому разі ці злочини мали кваліфікуватися за сукупністю злочинів – екологічний і службовий. У протилежному випадку діяння кваліфікуються як злочин, що стосується навколишнього природного середовища, хоча воно і було вчинене службовою особою. Про це свідчить і аналіз кримінальних справ зазначеної категорії, де 30 % справ кваліфікувалися саме так. Не зовсім вірною є позиція автора четвертої точки зору С.Б. Гавриша, оскільки дозвіл службової особи може мати характер організації вчинення екологічного злочину або пособництва в ньому. В такому разі за наявності істотної шкоди дії винної службової особи могли кваліфікуватися за ст. 364 і за ст. 27 та відповідний злочин, що стосується навколишнього природного середовища.

Злочини, передбачені ст.ст. 236, 239, 239-1, 239-2, 241, 246, 247, ч. 1 ст. 248 та ч. 2 ст. 248 КК 2001 р., за ознаками «попередньою змовою групою осіб або способом масового знищення звірів, птахів чи інших видів тваринного світу, або з використанням транспортних засобів», ч. 1 і 2 ст. 249, за винятком ознаки «особою раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею», ст. ст. 250, 251, 252, 254 КК України 2001 р., можуть вчинятися і неслужбовими особами. Про це свідчить вивчення нами зазначених кримінальних справ за 2001–2015 роки. Наше дослідження показує, що 16 % зазначених злочинів вчиняли неслужбові особи. Опитування працівників дізнання, досудового розслідування, прокуратури та суддів показує, що 16 % досліджуваних злочинів вчиняють неслужбові особи.

Використовуючи запропоновану послідовність в цьому питанні, проаналізую питання кваліфікації діянь неслужбових осіб щодо зазначених мною складів злочинів. Насамперед, слід звернутися до кваліфікації діянь неслужбових осіб. Як уже зазначалося, перераховані склади злочинів можуть вчинятися і неслужбовими особами, тобто робітником або службовцем підприємства, установи або організації лісового господарства, мисливського фонду, іхтіофонду, що пов'язані з вибуховими роботами у водних об'ємах, з корисними копалинами, з континентальним шельфом тощо. Крім того, вони можуть стосуватись дотримання ветеринарних правил тощо. В кожному конкретному випадку правоохоронні органи при вирішенні питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності за вищезазначеними статтями повинні встановлювати, які обов'язки виконував працівник для того, щоб не допустити ототожнення функцій виробничо-професійного характеру і функцій службової особи, а також відсутність цих функцій, коли мова йдеться про приватну особу.

Як показує аналіз кримінальних справ, де суб'єктом діяння проти навколишнього природного середовища, була неслужбова особа, в 65 % випадків вони виконували обов'язки, що входили в коло службових обов'язків такого працівника, 20 % – згідно з договором, 10 % – згідно з наказом, 5 % – на підставі інших відомчих нормативних актів. Діяння неслужбових осіб як можливих суб'єктів перерахованих злочинів спричиняють специфічні (неоднакові) юридичні наслідки. Наприклад, якщо за вказівкою керівництва лісгоспу робітник здійснює порубку лісосіки в більшому обсязі або не тих порід (тому, що отримав таке розпорядження, тобто добросовісно помиляється), то при встановленні таких обставин по справі у відношенні цього робітника справу провадженням слід закрити за п.2 ч.1 ст. 284 КПК України за відсутністю в діянні складу кримінального правопорушення.

Необхідно звернути увагу на те, що коли неслужбова особа, яка виконує наказ (вказівку і т. ін.) службової особи, усвідомлює злочинний характер своєї дії, тоді її дії слід кваліфікувати, як дії виконавця досліджуваного злочину. Тому не можна погодитися з позицією С.Б. Гавриша, який вважає, що в наведеному випадку неслужбова особа є виконавцем злочинної дії службової особи [52, с. 473], оскільки в цьому випадку службова особа вчиняє два злочини (за наявності ознак) – «екологічний» і злочин у сфері службової діяльності. До інших юридичних наслідків відноситься і злочинна діяльність службових осіб, які вчиняли злочин, що стосується навколишнього природного середовища, не в зв'язку зі своїми службовими повноваженнями і за своїм службовим становищем не могли впливати на вчинення досліджуваних злочинів. Це підтверджується і дослідженнями С.Б. Гавриша, де він оговорює, що вчинення екологічного злочину службовою особою, яка не використовує для цього своє службове становище, не впливає на кваліфікацію вчиненого і оцінюється як виконання злочину приватною особою [27, с. 466-467].

Для досліджуваних злочинів характерним є те, що в КК України жоден із суб'єктів цих злочинів не позначений як приватна особа.

Механізм встановлення суб'єкта перерахованих складів злочинів проти навколишнього природного середовища. С.Б. Гавриш звернув увагу на той факт, що норми, які не згадують суб'єкта, призводять до висновку про наявність у них «прихованих» ознак, що вказують на можливість вчинення їх різними особами [27, с. 462]. Він акцентує увагу на тому, що головним чином на виконавця вказує характер об'єктивної сторони конкретного злочину [27, с. 462]. В той же час дослідник не показує, як саме це можна зробити. Слід звернути увагу, що злочини, передбачені ст.ст. 236, 239, 239-1, 239-2, 241, 242, ч. 1 і 2 ст. 243, ч. 1 ст. 244, 246, 247, ч. 1 ст. 248 та ч. 2 ст. 248 КК 2001 р. за ознаками «попередньою змовою групою осіб або способом масового знищення звірів, птахів чи інших видів тваринного світу, або з використанням транспортних засобів», ч. 1 і 2 ст. 249, за винятком ознаки «особою раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею», ст.ст. 250, 251, 252, 254 КК України 2001 року, можуть вчинятися і приватними особами. Про це свідчить вивчення нами зазначених кримінальних справ за 2001 – 2015 рр. Дослідженням встановлено, що 74 % зазначених злочинів вчиняли приватні особи. Зовсім інші

юридичні наслідки настають в тому випадку, коли приватна особа здійснить порубку лісу для своїх потреб. Чи знає вона про незаконність своїх дій, чи ні, вона підлягала відповідальності за ст. 246 КК 2001 року. Про це свідчить вивчення кримінальних справ зазначеної категорії, де в 20 % таких справ винні посилались на те, що вони не знали порядку оформлення порубки лісу або обсягу порубки, порядок оформлення видобування копалин тощо. Всі вони були притягнуті до кримінальної відповідальності за конкретні злочини.

Варто зауважити, що суб'єкт цих злочинів не можна визначити лише на основі ознак об'єктивної сторони складу злочину. Необхідно враховувати об'єкт конкретного складу злочину проти навколишнього природного середовища, його предмет і об'єктивну сторону. Якщо проаналізувати склади злочинів, передбачених ст.ст. 236, 239, 239-1, 239-2, 241, 242, ч. 1 і 2 ст. 243, ч. 1 ст. 244, 246, 247, ч. 1 ст. 248 та ч. 2 ст. 248 за ознаками, зазначених мною вище, ч. 1 і 2 ст. 249, за винятком вище зазначених ознак, ст.ст. 250, 251, 252, 254 КК України 2001 року, з метою виявлення механізму встановлення суб'єкта цих злочинів, то ключем до такого механізму будуть суб'єкти відносин, предмет злочину і ознаки об'єктивної сторони, які вказують на те, що суб'єктом таких злочинів в кожному конкретному випадку можуть бути службові, неслужбові чи приватні особи. Законодавець також вдався до спрощеної форми його описання в законі. Так, він не називає суб'єкт, тому що для правозастосовних органів він є зрозумілим. Як свідчить вивчення кримінальних справ цієї категорії за 2001–2015 рр. не було жодного випадку, де б суб'єкт був би встановлений неправильно. Правильне розуміння суб'єкта підтверджує також опитування слідчих органів внутрішніх справ, прокуратури і суддів (було опитано 500 осіб). У 98 % випадків відповідь була позитивною, лише в 2 % опитувані були невпевнені в правильності свого рішення.

Не можна погодитися з пропозицією С. Б. Гавриша, який пропонує доповнити ч. 2 ст. 19 положенням про сильне нервово-психічне перенавантаження, як підставу для звільнення від кримінальної відповідальності [38, с. 512-513], оскільки воно недостатньо обгрунтоване.

Треба зазначити, що спостерігається багато реформаторських тенденцій законодавства й у деяких зарубіжних країнах у сфері кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища. Сучасне кримінальне законодавство зарубіжних держав також передбачає кримінальну відповідальність за злочини проти навколишнього природного середовища. Так, проблеми суб'єкта злочину в сфері охорони навколишнього природного середовища певною мірою відображені в таких кодексах як: КК Республіки Польща [53], КК Республіки Болгарія [54], КК Швеції [55], КК Японії [56], КК Норвегії [57], КК Іспанії [58].

Висновки. Таким чином, проведені дослідження дозволяють стверджувати, що суб'єктом злочинів проти навколишнього природного середовища є фізична осудна особа (службова, неслужбова, приватна), якій до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років (громадяни України, іноземець, особа без громадянства або та, що має подвійне громадянство).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Абдуразаков С.А., Ахмедов Г.А.* Субъект преступления по Уголовному кодексу Узбекской ССР / С.А. Абдуразаков, Г.А. Ахмедов // Вопросы совершенствования законодательства Узбекской ССР / Ред. кол.: Г. А. Ахмедов и др. – Ташкент : Изд-во «Фан», 1970. – С. 137–147.
2. *Беккариа, Чезаре.* О преступлениях и наказаниях / Ред. кол.: В.С. Нарсеян (председатель), П.С. Грацианский, Н.М. Золотухина, В.Д. Зорькин, Л.М. Мамут. – М. : Юрид. лит., 1987. – 128 с. (Из истории политической и правовой мысли).
3. *Владимиров В.А., Левицкий Г.А.* Субъект преступления по советскому уголовному праву: [лекция] / В.А. Владимиров, Г.А. Левицкий. – М. : ВШ МООП РСФСР, 1964. – 59 с.
4. *Орымбаев Р.* Специальный субъект преступления / Р. Орымбаев. – Алмата : Изд-во Алмаатинского ун-та, 1977. – 153 с.
5. *Трахтеров В.С.* Вменяемость по советскому уголовному праву: (конспект лекций) / В. С. Трахтеров. – Харьков : ХарЮИ, 1966. – 15 с.
6. *Шевченко Я.Н.* Правовое регулирование ответственности несовершеннолетних / Я.Н. Шевченко. – К. : Наукова думка, 1976. – 189 с.
7. *Павлов В.Г.* Субъект преступления / В.Г. Павлов. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. – 318 с.
8. Советское уголовное право: Часть Общая: [учебник] / С.П. Бузынова, Н.В. Васильев, М.А. Гельфер и др.; под ред. П.И. Гришаева, Б.В. Здравомыслова. – М. : Юрид. лит., 1982. – 439 с.
9. *Сташис В.В., Тацій В.Я.* Субъект преступления / В.В. Сташис, В.Я. Тацій // Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть Общая. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 142–157.
10. *Пионтковский А.А.* Преступление в области природных богатств / А.А. Пионтковский // Курс советского уголовного права: Часть особенная / А.А. Пионтковский, П.С. Ромашкин, Г.А. Кригер. – М. : Наука, 1971. – Т. 5. – 571 с.
11. *Леонтьев Б.* Преступления против природных богатств СССР / Б.Леонтьев // Советское уголовное право. Часть Особенная: [учебник] / В. Д. Меньшагин, В.Н. Кудрявцев, Б.А. Куринов и др.; под ред. В.Д. Меньшагина и др. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1975. – С. 261–274.
12. *Широков В.* Ответственность за незаконную порубку леса / В. Широков // Сов. юстиция, 1983. – № 11. – С. 23–26.
13. *Вольфман Г.* Уголовно-правовая охрана леса / Г. Вольфман // Радянське право. – 1981. – № 11. – С. 23–24.
14. *Писарев А.* Правовая охрана и защита лесов / А. Писарев // Советская юстиция. – 1982. – № 7. – С. 7–10.
15. *Пакутин В.* Ответственность за незаконную порубку леса / В. Пакутин // Соц. законность. – 1978. – № 11. – С. 40–42.
16. Кримінальне право України: Загальна частина: [підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти] / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ – Харків : Юрінком Інтер – Право, 2001. – 416 с.
17. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка: Ок. 5700 слов / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – 19 изд., испр. – М. : Рус. яз., 1987. – 846 с.
18. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т. / В. Даль. – М. : Рус. яз., 1999. – Т. 4. – 779 с.

19. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

20. *Здравомыслов Б.В.* Должностные преступления. Понятие и квалификация / Б.В. Здравомыслов. – М. : Юрид. лит., 1975. – С. 30–31.

21. *Дагель П.С., Котов Д.П.* Субъективная сторона преступления и ее установление / П.С. Дагель, Д.П. Котов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. – 230 с.

22. *Аснис А.Я.* Уголовно-правовая ответственность за служебные преступления в России / А.Я. Аснис. – М. : АО «Центр Юр ИнфоР», 2004. – 396 с.

23. *Блауберг И.Б., Мирский Э.М., Садовский В.Н.* Системный подход и системный анализ. Системные исследования / И.Б. Блауберг, Э.М. Мирский, В.Н. Садовский // Методол. пробл. ежегодник. – М. : Наука, 1982. – С. 47–65.

24. *Терентьев В.И.* Уголовная ответственность специальных субъектов преступления по уголовному праву Украины: [монография]; изд. 2-е доп. и изм. / В.И. Терентьев. – Николаев : Изд-во «Дизайн и полиграфия», 2006. – 190 с.

25. *Глушков В.А., Матвейчук В.К.* О субъекте преступления, предусмотренного ст. 1552 УК УССР / В.А. Глушков, В.К. Матвейчук // Проблемы дальнейшего укрепления социалистической законности в деятельности органов внутренних дел. – К. : Изд-во КВШ МВД СССР, 1986. – С. 43–47.

26. *Матвейчук В.К.* Уточнение понятия субъекта экологических преступлений на современном этапе развития общества и государства / В.К. Матвейчук // Проблеми боротьби зі злочинністю в Україні: Тези доповідей і повідомлень; респ. наук. конф. – К. : АН України Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 1992. – С. 62–63.

27. *Гаврыш С.Б.* Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развитие законодательства / С. Б. Гаврыш. – Харьков: Изд-во при Харьковском госуниверситете «Основа», 1994. – 640 с.

28. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: Особлива частина/ П.П. Андрушко, Т.М. Арсенюк, О.Г. Атаманюк та ін.; М.О. Потебенько, В.Г. Гончаренко (заг. ред.) – К. : Форум, 2001. – 942 с.

29. *Антипов В.И.* Комментарий к ст. ст. 1631, 2271 УК Украины / В.И. Антипов // Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий (по состоянию уголовного законодательства и постановлений Пленума Верховного Суда Украины на 25 октября 1995 г.); отв. ред. В. И. Шакун, С. С. Яценко. – К. : «Фіта», 1995. – С. 524–525, 739–742.

30. *Клименко В.А.* Комментар до ст. 247-254 КК / В.А. Клименко // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: за станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 р.; за ред. С.С. Яценка. – К. : А.С.К., 2002. – С. 554–579.

31. *Жевлаков Э.Н.* Общие вопросы квалификации преступлений в области охраны окружающей среды: [учебное пособие] / Э.Н. Жевлаков. – М. : ВЮЗИ, 1986. – 86 с.

32. Советское уголовное право. Часть особенная: [учебник]; (отв. ред. М.И. Ковалев). – М. : Юрид. лит., 1983. – 479 с.

33. *Дудоров О.О.* Злочини проти довкілля / О.О. Дудоров // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К. : Каннон, 2001. – С. 629–674.

34. *Коробеев А.* Ответственность за загрязнение моря / А. Коробеев // Сов. юстиция. – 1988. – № 4. – С. 21–23.

35. *Широков В.* Уголовная ответственность за загрязнение моря / В. Широков // Соц. законность. – 1978. – № 12. – С 46–47.
36. *Повелицына П.Ф.* Уголовно-правовая охрана природы в СССР / П.Ф. Повелицына. – М. : Юрид. лит., 1981. – 88 с.
37. *Широков В.А.* Преступления в области охраны окружающей среды: Учебное пособие / В. Широков. – Хабаровск : Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1985. – 64 с.
38. *Гавриш С.Б.* Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства / С.Б. Гавриш. – К. : Інститут Законодавства Верховної Ради України, 2002. – 636 с.
39. *Кузнецова Н.Ф.* Цели и механизм реформы Уголовного кодекса / Н.Ф. Кузнецова // Сов. гос. право. – 1992. – № 6. – С. 82–84.
40. *Стучка П.И.* Избранные произведения по марксистско-ленинской теории права / П.И. Стучка. – Рига : Латгосиздат, 1964. – 748 с.
41. Международная конвенция по предотвращению загрязнения моря нефтью 1954–1962 гг. // Предотвращение загрязнения морской среды: Справочник / Г.С. Горшков, Г. М. Мелков. – М. : Воениздат, 1979. – С. 21–36.
42. Международная конвенция относительно вмешательства в открытом море в случаях аварий, приводящих к загрязнению нефтью (1969 г.) // Горшков Г.С., Мелков Г.М. Предотвращение загрязнения морской среды: Справочник / Г.С. Горшков, Г.М. Мелков. – М. : Воениздат, 1979. – С. 42–48.
43. Конвенция по предотвращению загрязнения моря сбросами отходов и других материалов (1972), Документ ООН А/АС. 138/8С.111/L от 29 марта 1973 г. // Горшков Г.С., Мелков Г.М. Предотвращение загрязнения морской среды: Справочник / Г.С. Горшков, Г.М. Мелков. – М. : Воениздат, 1979. – С. 62–76.
44. Международная конвенция по предотвращению загрязнения с судов (1973 г.) ММФ, 1973 // Горшков Г.С., Мелков Г.М. Предотвращение загрязнения морской среды: Справочник / Г.С. Горшков, Г.М. Мелков. – М. : Воениздат, 1979. – С. 77–177.
45. *Слінько Т.* Право на одержання екологічної інформації / Т. Слінько // Радянське право. – 1991. – № 12. – С. 24–27.
46. *Панько М.М.* Преступления против окружающей среды / М.М. Панько // Уголовный кодекс Украины. Комментарий: под ред. Ю.А. Кармазина, Е.Л. Стрельцова. – Харьков : ООО «Одиссей», 2001. – С. 496–541.
47. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02.10.2012 № 5403-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013 р. – № 34-35. – Ст. 458
48. *Смолицкий Г.Р.* Практика Верховного Суда СССР по делам о служебных злоупотреблениях / Г.Р. Смолицкий // Соц. законность. – 1946. – № 6. – С. 21–22.
49. Про відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам: Лист Державного комітету України по земельним ресурсам від 26 березня 1999 р. № 7/250 (Окремий відбиток).
50. *Светлов А.Я.* Ответственность за должностные преступления / А.Я. Светлов. – К. : Наукова думка, 1978. – 303 с.
51. *Кудрявцев В.Н.* Теоретические основы квалификации преступлений / В.Н. Кудрявцев. – М. : Госюриздат, 1963. – 324 с.
52. *Гальперин И.М., Курляндский В.И.* Предмет уголовной политики и основные направления ее изучения / И.М. Гальперин, В.И. Курляндский // Основные направления борьбы с преступностью; под ред. И.М. Гальперина и В.И. Курляндского. – М. : Юрид. лит., 1975. – С 9–15.

53. The Polish Penal Code / edited by candidate of law, assistant professor A I Lukashov, and D j, prof N F Kuznetsova introduction by candidate of law, assistant professor A I Lukashov and candidate of law E A Sarkisova, translated from Polish by D A Barilovitch – St Petersburg "Yuridichesky Centei Press", 2001– 234 p.

54. The Bulgarian Penal Code / edited by candidate of Law, assistant professor A.I. Lukashov; introduction by Y.I. Aidarov. – St. Petersburg: "Yuridichesky Center – Press", 2001. – 298p.

55. The Swiss Penal Code / Preface by a member of the Council of Federation the Federal Assembly of the RF. N. Volkov; edited, translated from German, and introduction by Candidate of Law A.V. Serebrennikova; – St Petersburg: "Yuridichesky Center – Press", 2002. – 366p.

56. THE JAPANESE PENAL CODE / Edited and introduction by Doctor of Law, prof. A.I. Korobeev. – St Petersburg: "Yuridichesky Center – Press", 2002. – 226p.

57. Criminal Legislation of Norway / Edited and introductory article by Doctor of Law, professor Yn. V. Golik; translated from Norwegian A.V. Zhmenya. – St. Petersburg: "Yuridichesky Center – Press", 2002. – 366p.

58. Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal del Reino de España (Esta revisión vigente desde 01 de Julio de 2015) [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://noticias.juridicas.com/base_datos/Penal/lo10-1995.html.

Харь І. О. Теоретичні та прикладні проблеми суб'єкта злочину в сфері охорони навколишнього природного середовища

У статті піднімаються питання теоретичних та прикладних проблем суб'єкта злочину в сфері охорони навколишнього природного середовища важливі як для теорії кримінального права, так і для практики.

Ключові слова: суб'єкт злочину, навколишнє природне середовище, класифікація суб'єкта, службова особа, неслужбова особа, приватна особа.

Харь И.А. Теоретические и прикладные проблемы субъекта преступления в сфере охраны окружающей природной среды

В статье поднимаются вопросы теоретических и прикладных проблем субъекта преступления в сфере охраны окружающей природной среды важные как для теории уголовного права, так и для практики.

Ключевые слова: субъект преступления, окружающую природную среду, классификация субъекта, должностное лицо, неслужебные лицо, частное лицо.

Khar I. Theoretical and applied problems of the committer of a crime in the field of environmental protection

The article raises questions of theoretical and applied problems of the committer of a crime in the field of environmental protection as important for theory of criminal law and for practice.

Keywords: the committer of a crime, environment, classification of a subject, official person, unofficial person, private individual.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2016.